

179. De zorgplicht als 'goed huisvader' voor een geleende zaak

MR. DR. A.H. LAMERS

Men zou denken dat iemand die een roerende zaak leent, met betrekking tot die zaak jegens de uitlener een verzwaarde zorgplicht heeft. De lener profiteert immers om niet van het bezit van een ander. Op grond van de regeling inzake bruikleen in boek 7A BW, welke nog stamt uit het tijdperk van het oude BW van 1838, oordeelt de Hoge Raad dat uit deze regeling niet volgt dat aan de verplichting om voor behoud van de geleende zaak 'als een goed huisvader' te zorgen, hogere eisen moeten worden gesteld dan de eisen, de andere zorgvuldigheidsnormen, in het BW.

Inleiding

Een veel voorkomende rechtsfiguur onder familie en vrienden, maar ook in het handelsverkeer, is de overeenkomst van bruikleen. De voorbeelden in het private circuit liggen voor het oprapen. Het lenen van een boek van een vriend of familielid of het lenen van een setje startkabels van de buurman om een auto met een onvoldoende presterende accu te kunnen starten. Ook in het handelsverkeer worden niet zelden bruikleenovereenkomsten gesloten. Een voorbeeld is de situatie waarin een garagist een partij smeerolie koopt en van de leverancier een pomp te leen krijgt om de olie vanuit de vaten waarin ze is geleverd over te pompen in zijn eigen opslagsysteem.

Om een beeld te krijgen van de wijze waarop de gemiddelde persoon denkt over de gevolgen van verlies van of schade aan het geleende heb ik een – niet representatieve – steekproef gehouden. Aan dertig personen, welke geen van allen jurist zijn (zie tabel 1), is de volgende vraag voorgelegd: 'Is de lener verplicht de schade als gevolg van verlies van een geleende zaak aan de uitlener te vergoeden als deze zaak gestolen wordt terwijl de lener wel goed op de zaak heeft gepast en redelijke maatregelen heeft genomen om diefstal te voorkomen?'

Opleiding		Werkrelatie	
Hoogopgeleid (HBO/WO)	9	Ondernemer	13
Mbo opgeleid	11	In dienstbetrekking	17
Lagere- of geen opleiding	10	Totaal	30
Totaal	30		

Tabel 1

Het gegeven antwoord was in alle gevallen hetzelfde. "Wie iets leent moet het geleende ongeschonden terug brengen uiterlijk op het afgesproken moment. Kan de lener dat niet, ongeacht de oorzaak daarvan, dan is hij verplicht de schade die de uitlener dientengevolge lijdt, te vergoeden." Blijkbaar is er een soort rechtsgevoel dat de lener een verzwaarde zorgplicht geeft met betrekking tot de geleende zaak gedurende de leenperiode: *sharing is caring*.

Er werd immers voordeel om niet genoten en dat schept een verzwaarde zorgplicht

Hierna zal ik eerst een korte historische beschouwing geven met betrekking tot het leerstuk bruikleen waarna ik nader zal ingaan op een recente uitspraak van de Hoge Raad¹ waarin hij oordeelde over een kwestie waarin een lener de door hem gevoelde verantwoordelijkheid tegenover een uitlener nam en meende deze schade op zijn WA-verzekeraar te kunnen verhalen. Hij kwam daarbij bedrogen uit.

De overeenkomst van bruikleen vanuit kort historisch perspectief

De overeenkomst van bruikleen is een reëel contract en vindt zijn oorsprong in de overeenkomst van commodatum, zoals beschreven in het Justiniaanse recht. Het belangrijkste kenmerk van de overeenkomst van bruikleen is dat deze om niet is. De uitlener ontvangt voor zijn prestatie, het uitlenen van een zaak, geen tegenprestatie behalve dan dat de lener de zaak op een afgesproken moment, of op afroep,

¹ HR 30 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1186, NJ 2017/287, (Lener/ZLM).

zal moeten teruggeven. Indien bij het nalaten daarvan een actie tot teruggave diende te worden ingesteld (actio commodati) dan werd daarbij een zware aansprakelijkheid aangenomen. Deze was gebaseerd op het utiliteitsbeginsel, de gedachte dat de zwaarte van de aansprakelijkheid afhangt van het belang dat men bij een bepaalde rechtsverhouding heeft. Er werd immers voordeel om niet genoten en dat schept een verzwaarde zorgplicht. In het Romeinse recht werd deze plicht aangeduid als custodia dat letterlijk 'bewaking' betekent. In de literatuur wordt het voorbeeld gegeven dat de bruiklener op grond van deze custodia verplicht is tot teruggave van de zaak ook al kan deze terzake niet nakomen omdat de zaak is gestolen ondanks dat de bruiklener alle vereiste voorzorgsmaatregelen tegen diefstal had genomen.² Ulpianus formuleerde het als volgt: "De bruiklener is (...) gehouden nauwgezette zorg ter bewaking van de zaak in acht te nemen en het is niet voldoende dat hij zo'n mate van zorgvuldigheid aan de dag gelegd heeft als hij voor zijn eigen zaken aan de dag pleegt te leggen, indien althans een ander, nauwgezet iemand de zaak wel had kunnen behouden".³ Tot zover sluit dit citaat aan bij de rechtsopvatting die naar voren kwam uit de steekproef, zoals hiervoor in de inleiding beschreven.

De figuur van bruikleen is in het huidige BW geregeld in de dertiende titel van boek 7A. Heel bewust is hiervoor het woord 'huidige' gebruikt om te benadrukken dat deze regeling een relic uit het oude BW van 1838 is. Het eerste lid van artikel 7A:1781 BW bepaalt dat degene die iets ter leen ontvangt is gehouden, als een goed huisvader, voor de bewaring en het behoud van de geleende zaak te zorgen. Hierna zal ik een poging doen om mede naar aanleiding van de uitspraak van de Hoge Raad van 30 juni 2017 in de zaak *Lener/ZLM* na te gaan wanneer een bruiklener al dan niet als een 'goed huisvader' voor bewaring en behoud van de geleende zaak heeft gezorgd.

In deze bijdrage worden de begrippen 'goed huisvader' en zorgplicht naast elkaar gebruikt waarbij kan worden gesteld dat het hedendaagse begrip zorgplicht een equivalent van het gedateerde begrip 'goed huisvader' is.⁴

De casus

In de zomer van 2011 helpt vader zijn zoon verhuizen naar een studentenkamer in het centrum van Nijmegen. Daartoe leent hij een aanhangwagen met huif van zijn oom. Met betrekking tot deze overeenkomst van bruikleen is gesteld, noch gebleken dat vader met zijn oom concrete afspraken heeft gemaakt over de beveiliging van de aanhangwagen indien deze tijdens de verhuizing in Nijmegen zou moeten worden geparkeerd.⁵ Omdat de auto met aanhangwa-

gen maar heel kort – slechts gedurende het lossen van de aanhangwagen – nabij de entree van de studentenkamer kan staan, parkeert vader de auto met de aanhanger gedurende anderhalf uur op een openbaar parkeerterrein. Dit parkeerterrein ligt in een druk gebied met rondom woningen. De aanhangwagen is met een eenvoudig (aanhanger)slot aan de trekhaak van de auto vastgezet. Als vader anderhalf uur later terug komt blijkt de aanhangwagen gestolen. Vader voelt zich verantwoordelijk en verstrekt aan zijn oom een vervangende tweedehands aanhanger en een aanvullende schadevergoeding ad € 500. Voor de kosten voor deze door hem veroorzaakte schade ad € 1.665,05 heeft vader zijn aansprakelijkheidsverzekeraar aangesproken. De verzekeraar heeft de claim van vader echter afgewezen omdat vader, naar het oordeel van de verzekeraar, niet jegens oom aansprakelijk was voor de door oom geleden schade als gevolg van de diefstal van de aanhanger.

De rechtsvraag

Vader kan niet leven met de afwijzing van de verzekeraar, dagvaart de verzekeraar en vordert in rechte de schade welke is ontstaan als gevolg van de diefstal van de aanhanger. De rechtbank wijst de vordering af omdat ze van mening is dat vader de zorg van een goed bruiklener in acht heeft genomen omdat de aanhanger op een drukbezochte plek en voorzien van een slot gedurende beperkte tijd was geparkeerd. Het onder deze omstandigheden niet kunnen teruggeven van de aanhanger is geen toerekenbaar tekortschieten. Nu er zodoende geen sprake was van een onder de polisvoorwaarden gedekte gebeurtenis kan de verzekeraar een uitkering uit hoofde van de aansprakelijkheidsverzekering weigeren.

In hoger beroep betoogt vader dat hij *niet* de hoogst mogelijke zorg ten aanzien van de aanhanger heeft betracht en daarom aansprakelijk is voor de aan zijn oom vergoede schade. Het hof overweegt⁶ dat de vraag of vader in de nakoming van zijn plicht om als 'goed huisvader' voor het geleende te zorgen feitelijk dient te worden ingevuld en afhangt van de concrete omstandigheden van het geval, zoals de inhoud van de bruikleenovereenkomst, de aard van het geleende, de persoon van de bruiklener, het gebruik en de redelijkheid en de billijkheid. Naar het oordeel van het hof heeft vader met de keuze van het parkeerterrein, alsmede door een slot te gebruiken en de aanhanger slechts anderhalf uur te laten staan, geen onverantwoord risico genomen.

In de cassatieprocedure concludeert A-G Wuisman tot verwerping van het cassatieberoep. Wuisman geeft een analyse van de tweede afdeling van de dertiende titel van Boek 7A BW en zoekt het antwoord op de vraag of artikel 7A:1781 lid 1 BW aanleiding geeft tot aansprakelijkheid van de inlener jegens de uitlener indien de geleende zaak verloren gaat terwijl de inlener een normale zorgplicht ten aanzien van de geleende zaak in acht heeft genomen. Arti-

2 R. Feenstra, *Romeinsrechtelijke grondslagen van het Nederlands privaatrecht*, Leiden: Universitaire pers 1980, nr. 315.

3 Inst. 3.14.2. ?

4 HR 11 januari 1991, ECLI:NL:HR:1991:ZC01019, NJ 1991, 271, r.o. 3.2 waarin de Hoge Raad de 'goed huisvader clausule' koppelt aan de zorgplicht van de verzekerde. Zie ook r.o. 3.3.3 van de Hoge Raad in het *Lener/ZLM*-arrest.

5 R.o. 3.9 HR 30 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1186, NJ 2017/287 (*Lener/ZLM*).

6 HR 30 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1186, NJ 2017/287 (*Lener/ZLM*) r.o. 3.8.

kel 7A:1781 lid 1 BW luidt: “Die iets ter leen ontvangt is gehouden, als een ‘goed huisvader’, voor de bewaring en het behoud van de geleende zaak zorg te dragen”. Het gaat daarbij om de vraag welke invulling dient te worden gegeven aan bewoordingen ‘bewaring en behoud als een ‘goed huisvader’”. Artikel 7A:1782 BW en artikel 7A:1783 BW geven volgens Wuisman twee uitzonderingen op de regel. De eerste is dat voor de inlener wel een verzwaarde zorgplicht geldt indien de geleende zaak verloren gaat door toeval waarbij de inlener het verlies van de zaak alleen had kunnen voorkomen als de inlener zijn eigen zaak had gebruikt of indien hij slecht een van beide had kunnen behouden, aan zijn eigen zaak de voorkeur had gegeven. De tweede is als de geleende zaak in waarde vermindert tijdens de leenperiode. Alsdan is de inlener aansprakelijk voor de geleden schade als gevolg van waardevermindering. Voorgaande moet dan tot gevolg hebben dat de verzwaarde zorgplicht slechts voor deze twee uitzonderingen geldt nu de wetgever deze expliciet heeft vermeld.

Vervolgens komt Wuisman terug op de vraag welke invulling dan dient te worden gegeven aan de bewoordingen ‘bewaring en behoud als een ‘goed huisvader’” en constateert dat de Hoge Raad tot nu toe niet is geroepen om zich over de betekenis van het goed huisvaderschap bij de bruikleenovereenkomst uit te laten. De term ‘goed huisvader’ en zijn equivalenten in het BW⁷ duiden steeds op de gemiddeld zorgvuldig handelende persoon. De bijzondere omstandigheid dat het in het geval van bruikleen om het genot van een zaak om niet gaat als aanleiding voor verzwaaring van de zorgplicht gaat niet op omdat de bruikleengever zelf beslist of hij een zaak (om niet) in bruikleen geeft of niet.

Gemiste kans

De Hoge Raad houdt het kort en stelt dat op een inlener slechts twee verplichtingen rusten. Ten eerste dat deze de geleende zaak aan het einde van de uitleenperiode terug dient te geven (artikel 7A:1777 BW) en ten tweede dat de inlener zich tot dat moment als een ‘goed huisvader’ voor bewaring en behoud van de zaak dient te zorgen (artikel 7A: 1781 lid 2 BW). Vervolgens betoogt de Hoge Raad dat “uit de wettelijke regeling van bruikleen niet volgt dat aan de verplichting om voor behoud van de zaak ‘als een ‘goed huisvader’ te zorgen, hogere eisen moeten worden gesteld dan de eisen die worden gesteld aan bijvoorbeeld art. 6:27 BW (zorgvuldig schuldenaar)”.

Hoewel de Hoge Raad in zijn arrest van 30 juni 2017 maar liefst zevenmaal de term ‘goed huisvader’ bezigt wordt op geen enkele wijze invulling gegeven aan dit begrip

7 Artikel 6:27 BW (zorgvuldig schuldenaar), artikel 7:213 BW (goed huurder), artikel 7:401 BW (goed opdrachtnemer), artikel 7:602 BW (goed bewaarnemer) en artikel 8:1098 BW (zorgvuldig vervoerder).

De Hoge Raad overweegt dan dat van de omstandigheden van het geval afhangt wat de zorgplicht van een ‘goed huisvader’ inhoudt. De Hoge Raad noemt daarbij:

- de inhoud van de overeenkomst, daaronder begrepen het bij de overeenkomst beoogde gebruik van de zaak;
- de aard van het geleende;
- de eventuele naast de bruikleenovereenkomst tussen partijen bestaande (rechts-betrekking(en), en
- de redelijkheid en billijkheid.

Direct na deze opsomming maakt de Hoge Raad een haakse bocht door op grond van het voorgaande geen enkele nadere uitleg te geven van het begrip ‘goed huisvader’ en eenvoudigweg te stellen dat het in cassatie door de inlener gestelde, te weten dat voor in inlener een verzwaarde zorgplicht geldt met betrekking tot het voorkomen van het verloren gaan van de ingeleende zaak, geen steun vindt in het recht. Het onderdeel faalt dus.

Hoewel de Hoge Raad in zijn arrest van 30 juni 2017 maar liefst zevenmaal de term ‘goed huisvader’ bezigt wordt op geen enkele wijze invulling gegeven aan dit begrip. Dat is een gemiste kans al was het alleen al omdat deze of dit soort open normen, zoals ‘goed huisvader’, zorgvuldig schuldenaar, goed huurder, goed opdrachtnemer, goed bewaarnemer en zorgvuldig vervoerder een soort rode draad vormen in ons BW als de wetgever met de vinger wil wijzen naar de persoon die zich in een bepaalde situatie op zijn minst bovengemiddeld alert dient te gedragen en van deze persoon een meer dan gemiddeld kennisniveau kan worden verwacht. Deze persoon is niet zelden de professional of begeeft zich in een situatie waarin hij weet, of tenminste behoort te weten, dat de ogen op hem zijn gericht als het gaat om enige bijzondere zorgplicht. De Hoge Raad had aansluiting kunnen zoeken bij de maatmandocctrine. Deze doctrine beschrijft vanuit meerdere perspectieven de gemiddelde consument.⁸ Een voorbeeld uit de rechtspraak is de zaak *World Online*⁹ waarin de Hoge Raad heeft bepaald dat bij beantwoording van de vraag of een prospectus misleidend is in de zin van artikel 6:194 BW, moet worden uitgegaan van de vermoedelijke verwachting van een gemiddeld geïnformeerde, omzichtige en oplettende gewone belegger tot wie de mededeling zich richt of die zijn bereikt.¹⁰ De maatmandocctrine is weliswaar ontwikkeld in het consumentenrecht maar levert niettemin bruikbare gezichtspunten voor het nader duiden van onder andere goed huisvaderschap als bedoeld in het BW.¹¹ Al was het

8 Anders: ‘t Hart en Du Perron die van mening zijn dat de term ‘gemiddelde consument’ misleidend is, omdat daar geen onderzoek naar de gemiddelde consument aan ten grondslag ligt (‘t Hart & Du Perron, *De geïnformeerde consument*, Preadvies voor de Vereniging voor Effectenrecht 2006, Deventer: Kluwer 2006, p. 21).

9 HR 27 November 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH2162, «JOR» 2010/43, (*World Online*).

10 J.G.J. Rinkes in C.W.M. Lieveise & J.G.J. Rinkes, *Ooneerlijke handelspraktijken en handhaving van consumentenbescherming in de financiële sector*, Preadvies voor de Vereniging voor Effectenrecht 2010, Deventer: Kluwer 2010, voetnoot 124.

11 M. Th Beumers en W.H. Boon in *Aansprakelijkheid en maatmens*, Preadvies van de Vereniging voor Aansprakelijkheids- en Schadevergoedingsrecht (VASR), Deventer: Kluwer 2006, p. 23 e.v.

alleen al omdat de rechter dan niet, zoals nu het geval is, telkens opnieuw empirisch onderzoek moet verrichten naar de ‘gemiddelde’, in dit geval, ‘goede huisvader’.

Een andere reden waarom het jammer is dat de Hoge Raad geen nadere invulling heeft willen geven aan het begrip ‘goed huisvader’ in het geval van een bruikleenovereenkomst is dat deze omissie een vergelijkbare impact kan hebben op andere overeenkomsten, zoals de overeenkomst van bewaarneming. Op grond van artikel 7:602 BW dient de bewaarnemer bij bewaring de zorg van een goed bewaarder in acht te nemen. Deze zorgplicht is goed vergelijkbaar met het goed huisvaderschap als bedoeld in artikel 7A:1781 BW, waarbij wat mij betreft wel in aanmerking dient te worden genomen dat de bruikleenovereenkomst als eerste kenmerk heeft dat deze om niet is en de overeenkomst van bewaarneming ook om niet kan worden gesloten maar dat dat veelal niet het geval is. Daarbij is te denken aan ondernemers die hun broodwinning hebben aan het laten stallen van voertuigen of ondernemers die aan ‘warehousing’ doen.

Naar de praktijk

De praktijk kan van dit arrest leren dat een uitlener die zeker wil weten dat hij zijn schade vergoed krijgt, als de uitgeleende zaak tijdens de leenperiode wordt gestolen en de lener niets te verwijten valt, met de lener overeenkomt dat hij aansprakelijk is voor diefstalschade van het geleende tijdens de leenperiode. Het is dan echter nog maar de vraag of de lener de schade die hij dient te vergoeden kan claimen bij zijn verzekeraar. Deze laatste zal een claim afwijzen omdat de lener een zwaardere dan wettelijke aansprakelijkheid op zich heeft genomen. Ook verhoudt zich een dergelijke situatie, waarbij de lener aansprakelijkheid voor een geleende zaak contractueel op zich neemt, slecht met een niet zelden in schadeverzekeringsovereenkomsten opgenomen opzichtclausule. Een dergelijke clausule sluit in zijn algemeenheid de aansprakelijkheid voor schade aan zaken die de verzekerde van derden onder zich heeft uit.

Een lener zit in een weinig benijdenswaardige positie indien een door hem geleende zaak wordt gestolen

De opzichtclausule beoogt twee vormen van risico uit te sluiten. Ten eerste het zogenaamde werkrisico dat zich laat typeren door het adagium ‘waar gehakt worden vallen spaanders’ en ten tweede het quasi-eigenaarsrisico. In dat laatste geval gaat het om zaken van derden die aan de zorg van de verzekerde zijn toevertrouwd of die hij op een andere wijze onder zijn hoede heeft genomen.¹² Dit ‘onder zich hebben’ wordt ruim uitgelegd. Daaraan is voldaan indien er sprake is van een relatie tussen de verzekerde en een zaak van een derde met een min of meer duurzaam

karakter waarbij de verzekerde een zodanige feitelijk macht over de zaak uitoefent dat de kans op schade aan de zaak voor hem op één lijn ligt met die voor de eigenaar.¹³

Een lener zit hiermee in de weinig benijdenswaardige positie indien een door hem geleende zaak wordt gestolen. Enerzijds zal hij de schade aan de uitlener willen vergoeden omdat dat niet zelden maatschappelijk gewenst is. Dat de lener op grond van de wet de schade niet hoeft te vergoeden – indien hij als een ‘goed huisvader’ voor de zaak heeft gezorgd – is alleen in uitzonderlijke gevallen een optie. Wat mij betreft is een bruikleenovereenkomst gebaseerd op vertrouwen. Indien dat vertrouwen wordt geschonden zal dat het einde kunnen betekenen van een intermenselijke of zakelijke relatie. De maatschappelijke druk voor de lener om de schade met betrekking tot de geleende en gestolen zaak te vergoeden zal groot zijn. Dat laatste geldt niet alleen voor de relatie tussen uitlener en lener. Als ik weet dat een persoon die een geleende zaak niet heeft kunnen teruggeven, omdat deze tijdens de leenperiode – tijdens welke hij als een ‘goed huisvader’ voor de zaak heeft gezorgd – is gestolen en de lener zich alsdan beroept op artikel 7A:1781 lid 1 BW, dan zal ik niets meer uitlenen aan die persoon. Anderzijds is er de aansprakelijkheidsverzekeraar die een verzekerde niet te hulp zal komen omdat de lener, die als een ‘goed huisvader’ voor een zaak heeft gezorgd welke desondanks wordt gestolen, op grond van de wet niet schadelijchtig is. Ook als de lener aansprakelijkheid contractueel op zich heeft genomen zal hij niet zelden met lege handen staan omdat de verzekeraar een claim op basis van een algemene aansprakelijkheidsverzekering zal afwijzen omdat de verzekerde een zwaardere dan wettelijke aansprakelijkheid op zich heeft genomen of omdat de opzichtclausule door de verzekeraar zal worden ingeroepen.

Om toch verzekerd te kunnen zijn voor het geval men iets wil lenen en niet het risico wil lopen de schade aan de eigenaar te moeten/willen vergoeden, indien de zaak gestolen wordt tijdens de leenperiode en de lener als een ‘goed huisvader’ voor de zaak heeft gezorgd, rest de lener maar één keuze. Een speciale op deze situatie ziende goederenverzekering of cascoverzekering afsluiten. Wie tot enkele duizenden euro’s moet ophoesten omdat hij de schade die een uitlener leidt moet/wil vergoeden zou het risico zelf kunnen nemen. Wie echter iets heel duurs leent, bijvoorbeeld een werknemer die een nieuwe truck opleggercombinatie ad € 200.000 van zijn baas leent voor een verhuizing kan ik aanraden te overwegen daarvoor wel een specifieke goederenverzekering of cascoverzekering af te sluiten. De uitlener zou dat ook kunnen bedingen als voorwaarde voor totstandkoming van de bruikleenovereenkomst.

De bal ligt bij de wetgever

Boek 7A Burgerlijk Wetboek is inmiddels ruim 26 jaar ‘overtijd’. Verschillende in boek 7A geregelde bijzondere overeenkomsten schreeuwen om vernieuwing. In een

¹² P.M. Leerink, in: M.L. Hendrikse e.a. (red.), *Recht en Praktijk VR2 Verkeersrecht*, Deventer: Kluwer 2015, p. 673.

¹³ J.H. Wansink, *De algemene aansprakelijkheidsverzekering*, Deventer: Kluwer 2006, p. 66-67.

eerdere publicatie stelde ik dat het in boek 7A geregelde vennootschapsrecht niet meer van deze tijd is.¹⁴ Datzelfde geldt voor de overeenkomst van bruikleen. De ontwerpregeling van 1972, titel 7.6 heeft het destijds niet gehaald en momenteel bestaat er geen concreet plan voor een nieuwe regeling. Het wordt tijd dat de wetgever het in boek 7A geregelde recht moderniseert en overbrengt naar boek 7,

zoals altijd de bedoeling is geweest. Ik acht mij met deze oproep in goed gezelschap.¹⁵

Over de auteur

Mr. dr. A.H. Lamers

Ton Lamers is onderzoeker bij de faculteit cultuur- en rechtswetenschappen van de Open Universiteit.

14 A.H. Lamers & D.P.C.M. Hellegers, 'Is er plaats voor de maatschap in toekomstig vennootschapsrecht?' *WPNR* (2014) 7035.

15 A.C van Schaick in Asser/Van Schaick 7-VIII* 2012/177; H.N. Schelhaas, 'Het naderende einde van boek 7A BW', *NTBR* 2016/24 en T.F.E. Tjong Tjin Tai, 'Weg met boek 7A!' in *WPNR* (2016) 7122, p. 793 e.v.